

AHLAKİ TEMELLER ÖLÇEĞİ

Uzm. Psikolog Onurcan Yılmaz¹

GİRİŞ

Ahlaki Temeller Kuramı'na göre (Graham v.d., 2013) ahlak kendinden önceki tekçi ahlak tanımlamalarının tersine (örneğin Kohlberg, 1969) evrimsel düşünme şeklinin önerdiği gibi çoğulcu bir karaktere sahiptir. Bunun beraber, Ahlaki Temeller Kuramı, Kohlberg'in rasyonel bir ahlaki fail olarak tanımladığı kuramsal arka planının yerine sezgileri işin içine sokup sezgilerin önce, analitik muhakeme sürecinin ise daha sonra geldiğini belirterek paradigmatik bir kırılmaya yol açmıştır. Ahlaki Temeller Kuramı'na göre daha önceki muhakemeye dayalı ahlak tanımlamaları batıcı, bireyselci ve liberal bir önyargı içermekte, ancak bu şekilde bir ahlaki yapıya sahip olan kesim dünyada sadece küçük bir azınlığı oluşturmaktadır (cf. Henrich, Heine ve Norenzayan, 2010). Kuram çoğulcu karakterine paralel bir şekilde, orijinalinde ahlaki beş farklı sezgi üzerinden tanımlamakta ve bu sezgilerin her birinin de evrimsel bir adaptasyona karşılık geldiğini söylemektedir. Bakım/zarar (*care/harm*) boyutu kişilerin yavrularını ya da zayıf olanları koruma ve bakma görüşü olarak tanımlanmaktadır. Adillik/hilekârlık (*fairness/cheating*) ise grup halinde yaşayan insanların, grubun uyumunu bozup hilekârlık yapanları tespit etmek üzerine gelişen ve eşitliğe ve adalete dair hassasiyet içeren bir ahlaki boyuttur. Sadakat/ihanet (*loyalty/betrayal*) boyutu ise kendi grubunu kayırıp ve koruyup kendi grubuna sadık olup ihanet etmemekle ilgilidir. Otorite/yıkım (*authority/subversion*) boyutu ise hiyerarşik bir sosyal yapıda otoriteyi savunma ve otoriteye saygı duyarak sosyal düzeni korumaya karşılık gelmektedir. Kutsallık/yozaşma (*sanctity/degradation*) boyutu ise fiziksel ve ruhani temizlik, kutsallık, namus ve arzuların bastırılmasıyla alakalı bir ahlaki boyuttur. Liberaller/solcular sadece zarar/bakım ve adillik/hilekârlık boyutlarını ahlak olarak tanımlarken, muhafazakârlar/sağcılar beş boyuta birden görece eşit önem vermektedirler. Graham, Haidt ve Nosek (2009) zarar ve adalet boyutlarının kişilerin haklarıyla ilgili olan Bireyselleştirici (*individualizing*) temelleri oluşturduğunu, diğer üç ahlak ilkesinin ise grubun bağlılığını güçlendiren ve grup içindeki bencilliği bastırma görevi gören Bağlanım (*binding*) temellerini oluşturduğunu söylemektedirler.

Ölçeğin bu beş faktörlü yapısı farklı kültürlerde yapılan bağımsız standardizasyon çalışmalarında da gösterilmiş, ancak istatistiksel uyum değerlerinin istenilen dü-

¹ Doğuş Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Psikoloji Doktora Programı Öğrencisi

zeyde olmadığı görülmüştür (Bobbio, Nencini ve Sarrica, 2011; Bowman, 2010; Davies, Sibley ve Liu, 2014; Kim, Kang ve Yun, 2012; Nilsson ve Erlandsson, 2015). Türkiye’de yapılan bir çalışmada da yine uyum değerleri istenilen düzeyde olmasa da Ahlaki Temeller Kuramı’nın ileri sürdüğü beş faktörlü modelin en iyi uyum gösteren model olduğu bulunmuştur (Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur, 2016a). Ancak ölçek ilk defa oluşturulmuş kuramsal bir çerçeveyi ölçmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçlarının standart ölçütlerin altında olmasını ilk defa ortaya atılan bir kuramsal çerçeveyi ölçmesinden dolayı kabul edebiliriz. Çünkü kuramsal bir çerçeveyi ilk defa ölçen bir araç hiç kuşkusuz bir takım sınırlılıklara sahip olacaktır. Keza Ahlaki Temeller Ölçeği de çok çeşitli sınırlılıklara sahiptir.

Ahlaki Temeller Ölçeği, Graham ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilmiş ve psikometrik özellikleri belirlenmiştir. Ölçek 30 maddeden oluşan altılı Likert tipi bir ölçektir. Ölçek katılımcıların beş farklı ahlaki boyutu (bakım, adillik, sadakat, otorite, kutsallık) ne kadar benimsediklerini ölçmektedir ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılar ahlaki yargıda bulunmada neleri ahlak olarak tanımladıklarını derecelendirmektedirler (Örn: *Birinin toplumun geleneklerine uyup uymadığı*). İkinci bölümde ise katılımcılar verilen ahlaki yargılarla ne kadar uyum gösterdiklerini derecelendirmektedirler (Örn: *Bence fakir çocuklar miras olarak hiçbir şey alamazken zengin çocukların miras olarak çok para almaları ahlaki olarak yanlıştır*). Her boyut için altı maddenin (üç madde birinci, üç madde ikinci bölümden) ortalaması alınarak her boyut için bir skor oluşturulmaktadır. Bakım/zarar ve adillik/hilekarlık boyutları Bireyselleştirici boyutları oluştururken, diğer üç boyut grup Bağlanım ahlak ilkelerini oluşturmaktadır. Graham ve diğerleri (2009, 2011) beş faktörlü çözümü bulurken, alternatif iki faktörlü çözümü de denemiş ancak kendi verilerine en iyi uyum gösteren çözümün beş faktörlü yapı olduğunu göstermişlerdir. Açımlayıcı Faktör Analizi bulgularında betimsel düzeyde altı faktör bulunmuş ama “scree plot” testi sadece iki faktörün gerçek bir katkı verdiğini göstermiştir. Katkı veren bu iki faktör de Bireyselleştirici ve Bağlanım ahlak boyutlarına tekabül etmektedir. Kuramsal olarak öne sürülen beş faktörün çıkıp çıkmadığını anlamak adına ise bir dizi alternatif modeli test ettikleri Doğrulayıcı Faktör Analizi sınamaları yapmışlardır. Test ettikleri alternatif modeller Açımlayıcı Faktör Analizi’nde çıkan Bireyselleştirici ve Bağlanım boyutları; Schweder ve arkadaşlarının (1997) öne sürdüğü otonomi (zarar ve adalet), topluluk (sadakat ve otorite) ve ilahilik (kutsallık) boyutları; Bireyselleştirici ve Bağlanım boyutlarının hiyerarşik (ikinci düzey) olarak alındığı model ve orijinal beş faktörlü modeldir. Doğrulayıcı Faktör Analizi bulguları en iyi uyum gösteren modelin kuramın öne sürdüğü beş faktörlü model olduğunu göstermiştir. Ancak uyum değerleri tatmin edici düzeyde değildir. Ölçeğin güvenilirlikleri .65 ile .84 arasında değişmektedir.

Ahlaki Temeller Kuramı’nın kuramsal geçerliliğini ölçmek için kullanılan Ahlaki Temeller Ölçeği’nin birçok farklı değişkenle ilişkisi literatürde oldukça fazla çalışılmıştır. Örneğin Graham ve diğerlerinin (2009) binlerce kişiyle yaptıkları çalışmanın bulgularına göre gruba bağlanmakla ilgili ahlaki ilkelere önem vermekle muhafazakarlık pozitif korelasyon göstermektedir. Ayrıca Zarar boyutuna önem vermekle em-

pati ve Schwartz'ın Portre Değerler Anketi'ndeki İyilikseverlik değeri pozitif, psikopati seviyesi ise negatif ilişki göstermektedir. Adillik ahlak boyutuna önem vermekle Sosyal Baskınlık Yönelimi negatif ilişki göstermektedir. Sadakate önem vermekle ise ulusal güvenliğe dair kaygılarla pozitif ilişki bulunmuştur. Otoriteye önem vermekle sağ-kanat yetkecilik, kutsallığa önem vermekle ise iğrenme hassasiyeti ve dini aktivitelere katılım arasında pozitif ilişki görülmektedir.

TÜRKÇE'YE UYARLAMA ÇALIŞMASI ve KULLANILDIĞI ÇALIŞMALAR

Ölçek Yılmaz ve arkadaşları (2016a) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi bulguları aynı alternatif modellerin sınıandığı bir dizi analizde orijinal araştırmayla benzer sonuçlar göstermektedir. Başka bir ifadeyle, uyum değerleri standart ölçütlerin altında olsa da en iyi uyum gösteren modelin beş faktörlü model olduğu görülmektedir. Ölçeğin güvenilirlik değerleri ise .57'yle .78 arasında değişmektedir.

Kuramın ve bu kuramı ölçmek üzere kullanılan Ahlaki Temeller Ölçeği'nin kendisi oldukça yeni olmasından dolayı, Türkiye'de fazla çalışmada kullanılmamıştır. Ölçeğin Türkçe standardizasyonunun yapıldığı çalışmada (Yılmaz v.d., 2016) Ahlaki Temellerle politik yönelim ilişkisine bakılmış ve zarar haricindeki tüm boyutlarda anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Adaletle solcular daha çok önem verirken, sağcılar tüm bağlanım ahlak ilkelerine solculardan daha çok önem vermektedirler. Var olan bu ilişkiler hem Yılmaz (2015) hem de Yılmaz, Sarıbay, Harma ve Bahçekapılı (2016b) tarafından replike edilmiştir. Ayrıca Yılmaz'ın (2015) bulgularına göre bağlanım boyutlarına önem vermekle öznel ahlaka inanç arasında negatif, ahlakın ilahi bir otorite tarafından kurulduğuna dair olan meta-etiksel görüşle ise pozitif ilişki vardır. Bağlanım ahlak ilkeleri aynı zamanda dış gruplara (ateistler, eşcinseller, Hıristiyanlar, Yahudiler) karşı olan olumsuz tutumları anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Bağlanım ilkelerine verilen önem arttıkça, olumsuz tutumlar da artış göstermektedir. Yılmaz ve arkadaşlarının (2016b) bulguları ise ahlaki temelleri partiler düzeyinde incelemiş ve Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) oy verenlerin Bireyselleştirici boyutlara Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) oy verenlerden anlamlı derecede daha çok önem verdiklerini bulmuştur. Ancak HDP'ye oy vereceğini beyan edenler Bireyselleştirici boyutlarda Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) oy verenlerle farklılaşmamıştır. Bağlanım boyutlarına ise HDP seçmeni diğer üç partiye göre anlamlı seviyede daha az önem vermektedir. Ancak diğer üç parti Bağlanım boyutlarında birbirlerinden ayrılmamaktadırlar. İdeolojilere dair olan bulgular da benzer sonuçlar içermektedir. Bireyselleştirici boyutlara en çok kendini Sosyalist ve İslamcı olarak tanımlayan katılımcılar önem verirken, Bağlanım boyutlarına Kemalist ve İslamcı olarak kendilerini tanımlayanlar önem vermektedirler. Türkiye'de bu ölçekle bunun dışında yayınlanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak değerlendirme aşamasında olan ve ölçeğin farklı çevirilerinin de değerlendirildiği bir çalışmada (Yalçındağ v.d., değerlendirme aşamasında) bu ölçeğin üç farklı çevirisi beraberce kullanılmış (bir tanesi burada anlatılan çalışmadır) ve burada anlatılan bulgularla paralel sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Ölçeğin düşük uyum ölçütleri ve güvenilirlik katsayıları, zengin olan kuramsal çerçevenin bu ölçek aracılığıyla ideal olarak ölçülmediğini göstermektedir. Keza bağımsız standardize çalışmalarında da bu düşük uyum değerleri görülmektedir. Muhim sorunlardan bir tanesi ise ölçekte hiç ters madde olmamasıdır. Her maddede alınan yüksek puanlar o ahlak ilkesinde yüksek puan almak anlamına gelmektedir. Ayrıca ölçekte kullanılan soruların çok genel ve bağlamdan yoksun olmaları (özellikle A bölümü) ölçeğin sınırlılıkları olarak görülebilir. Tüm bu eleştirilere cevap vermek adına Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong (2015) Ahlaki Temelleri kısa hikâyeler kullanarak ölçmenin daha uygun olacağını düşünerek bir takım hikâye örnekleri önermişlerdir. Bir sonraki bölümde bu ölçek tanıtılacaktır.

KAYNAKÇA

- Bobbio, A., Nencini, A., & Sarrica, M. (2011). Il Moral Foundation Questionnaire: Analisi della struttura fattoriale della versione italiana [The Moral Foundations Questionnaire: Analysis of the factor structure of the Italian version]. *Giornale di Psicologia*, 5, 7–18.
- Bowman, N. (2010). German translation of the Moral Foundations Questionnaire – Some preliminary results. <<http://onmediatheory.blogspot.se/2010/07/germantranslation-of-moral-foundations.html>>. Retrieved from 2015 5 8.
- Clifford, S., Iyengar, V., Cabeza, R., & Sinnott-Armstrong, W. (2015). Moral foundations vignettes: A standardized stimulus database of scenarios based on moral foundations theory. *Behavior Research Methods*, 47(4), 1178-1198.
- Davies, C. L., Sibley, C. G., & Liu, J. H. (2014). Confirmatory factor analysis of the Moral Foundations Questionnaire: Independent scale validation in a New Zealand sample. *Social Psychology*, 45, 431-436.
- Kim, K. R., Kang, J.-S., & Yun, S. (2012). Moral intuitions and political orientation: Similarities and differences between Korea and the United States. *Psychological Reports: Sociocultural Issues in Psychology*, 111, 173–185.
- Kohlberg, L. (1969). *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization*. New York: Rand McNally.
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33, 61-83.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 1029-1046.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 366–385.
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S., & Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55-130.
- Nilsson, A., & Erlandsson, A. (2015). The Moral Foundations taxonomy: Structural validity and relation to political ideology in Sweden. *Personality and Individual Differences*, 76, 28-32.

- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., & Park, L. (1997). The “big three” of morality (autonomy, community, and divinity), and the “big three” explanations of suffering. In A. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and health* (pp. 119–169). New York, NY: Routledge.
- Yalçındağ, B., Özkan, T., Cesur, S., Yılmaz, O., Beyza Tepe, Piyale, Z. E., Biten, A. F., Sunar, D. (değerlendirme aşamasında). An investigation of Moral Foundations Theory in Turkey using different measures.
- Yılmaz, O. (2015). **İlahi otorite, öznel ahlak ve ahlaki temeller kuramı çerçevesinde politik ve dini yönelimin ateistlere yönelik önyargıya etkisi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi, İstanbul**.
- Yılmaz, O., Harma, M., Bahçekapılı, H. G., & Cesur, S. (2016a). Validation of the moral foundations questionnaire in Turkey and its relation to cultural schemas of individualism and collectivism. *Personality and Individual Differences*, 99, 149-154.
- Yılmaz, O., Sarıbay, S. A., Bahçekapılı, H. G., & Harma, M. (2016b). Political orientations, Ideological self-categorizations, party preferences, and moral foundations of young Turkish voters. *Turkish Studies*, 17(4), 544-566.

ÖRNEK MADDELER

A. Bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığına karar vermenizde aşağıda verilen düşünceler ne derecede etkilidir? Lütfen cevaplarınızı aşağıdaki skalayı kullanarak derecelendiriniz.

0...hiç bir şekilde alakalı değildir (Bu düşünce doğru ve yanlış yargılarımla hiçbir şekilde alakalı değildir).

1...pek alakalı değildir

2...biraz alakalıdır

3...orta derecede alakalıdır

4...çok alakalıdır

5...kesinlikle alakalıdır (Bu düşünce bir şeyin doğru veya yanlış olduğuna karar verirken dikkat ettiğim en önemli faktörlerden biridir.)

1) Birisinin duygusal olarak acı çekip çekmediği	0	1	2	3	4	5
2) Birilerinin diğerlerine göre farklı muamele görüp görmediği	0	1	2	3	4	5
3) Birisinin eyleminin ülkesi için sevgi göstergesi olup olmadığı	0	1	2	3	4	5
4) Birisinin otoriteye saygısızlık edip etmediği	0	1	2	3	4	5
5) Birisinin namus ve edep konusundaki normları ihlal edip etmediği	0	1	2	3	4	5

B. Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve bunlara katılıp katılmadığınızı belirtiniz.

0...kesinlikle katılmıyorum

1...katılmıyorum

2...pek katılmıyorum

3...biraz katılıyorum

4...katılıyorum

5...kesinlikle katılıyorum

1) Acı çekenlere şefkat duyabilmek en önemli erdemdir.	0	1	2	3	4	5
2) Hükümet kanun yaparken teminat altına alınması gereken ilk kural herkese adil davranılmasıdır.	0	1	2	3	4	5
3) Ülkemin tarihiyle gurur duyarım.	0	1	2	3	4	5
4) Otoriteye saygı bütün çocukların öğrenmesi gereken bir şeydir.	0	1	2	3	4	5
5) Hiç kimseye zarar vermese de insanlar iğrenç şeyler yapmamalıdır.	0	1	2	3	4	5
6) İyi olanı yapmak kötü olanı yapmaktan daha iyidir.	0	1	2	3	4	5